

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.132.1

СПІВВІДНОШЕННЯ СУБ'ЄКТА ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ І СУБ'ЄКТА ЇЇ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ

Шульга А. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету ПМК ХНУВС

Анотація Статтю присвячено основним прикладним аспектам співвідношення суб'єкта юридично значущої поведінки та суб'єкта її правових наслідків (позитивних, негативних).

Ключові слова: суб'єкт правомірної поведінки, суб'єкт протиправної поведінки, суб'єкт правових наслідків юридично значущої поведінки.

Аннотация Статья посвящена основным прикладным аспектам соотношения субъекта юридически значимого поведения и субъекта его правовых последствий (положительных, негативных).

Ключевые слова: субъект правомерного поведения, субъект противоправного поведения, субъект правовых последствий юридически значимого поведения.

Annotation The article lights up the basic applied aspects of correlation of subject legally meaningful conduct and subject of his law consequences (positive, negative).

Key words: subject of good behaviour, subject of protivopravnogo conduct, subject of law consequences legally of meaningful conduct.

У зв'язку з потребами правової кваліфікації як невід'ємного елементу правозастосовної діяльності, питання розмежування і класифікації видів юридично значущої поведінки, а також питання визначення природи об'єктивних і суб'єктивних передумов і наслідків такої поведінки – усі ці питання належать до кола тих питань, які вже не одне десятиліття періодично привертають до себе увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (В.Л. Кулапов, О.В. Малько, О.О. Маліновський, В.В. Оксамитний, О.Ф. Скакун, П.М. Рабінович, В.М. Хропанюк та ін.). Проте у сфері наукового знання, котре має пряме відношення до зазначених питань усе ще можна виявити наявність низки різного роду прогалин. Наприклад, в юридичній літературі така традиційна ознака юридично значущої поведінки як «правові наслідки» зазвичай є невід'ємною складовою визначення її поняття, проте поза сферою дослідницького інтересу усе ще знаходиться питання співвідношення суб'єкта правомірної поведінки і суб'єкта її правових наслідків, питання співвідношення суб'єкта протиправної поведінки і суб'єкта її правових наслідків. У той же час усі ці питання мають не тільки суто академічний, але й прикладний характер. Відповідно метою статті є висвітлення з позицій методології і категоріально-понятійного апарату загальнотеоретичної юриспруденції основних аспектів співвідношення суб'єкта юридично значущої поведінки і суб'єкта її правових наслідків.

Загалом у зазначеному плані, на нашу думку, необхідно розрізнявати: 1) співвідношення суб'єкта правомірної поведінки і суб'єкта її правових наслідків (позитивних); 2) співвідношення суб'єкта протиправної поведінки і суб'єкта її правових наслідків (негативних): а) співвідношення суб'єкта правопорушення і суб'єкта юридичної

відповідальності; б) співвідношення суб'єкта об'єктивно протиправного діяння і суб'єкта правових наслідків такого діяння.

Оскільки *зловживання правом* як вид юридично значущої поведінки, може бути за правовою кваліфікацією «правомірною поведінкою» або «протиправною поведінкою» (розрізняють «правомірне» і «протиправне» зловживання правом [1, с. 34-45]), відповідь на питання про співвідношення суб'єкта зловживання правом і суб'єкта правових наслідків такої поведінки є відповіддю на питання або про співвідношення суб'єкта правомірної поведінки і суб'єкта її правових наслідків, або відповіддю на питання про співвідношення суб'єкта правопорушення і суб'єкта юридичної відповідальності.

Загалом співвідношення суб'єкта юридично значущої поведінки і суб'єкта її правових наслідків припускає, що зазначені суб'єкти: 1) *збігаються* (загальне правило); 2) *можуть не збігатись* (правомірно, неправомірно). Обидві зазначені ситуації стосуються як правомірної, так і протиправної поведінки.

З огляду на *співвідношення суб'єкта правомірної поведінки і суб'єкта її правових наслідків* свідомо, вольова правомірна поведінка особи за логікою речей припускає, що людина, як носій певних інтересів, задля настання відповідних бажаних правових наслідків зазвичай цілеспрямовано здійснює ту чи іншу правомірну дію (бездіяльність) власне «для себе», іноді – «для інших». Приміром, будь-який правочин чітко визначає суб'єктів, які його укладають («покупець – продавець», «орендодавець – орендар», «позичкодавець – користувач» тощо), а після укладення мають пряме відношення до усіх його правових наслідків. При цьому необхідно розрізнявати «суб'єктів правових наслідків» і «суб'єктів фактичних наслідків». Так, наприклад, за «кредитним договором» у випадку неповернення

громадянином-позичальником наданого йому банком кредиту, формально «боржником» є лише позичальник, але, якщо такий громадянин має родину, то реально низку негативних фактичних наслідків неповернення кредиту нерідко зазнають усі члени родини.

Характерною особливістю саме приватного права є те, що правомірні дії «одних» (суб'єктів права) можуть цілком *легітимно* («легально») спричинювати настання правових наслідків і для «інших» (суб'єктів права). Тому можна вказати на передбачені Цивільним кодексом України (ст.ст. 237-244) дії *представників* (за договором, за законом), які вони вчиняють на користь відповідних *дієздатних* (приклад: дії комерційного представника) або *недієздатних* осіб (приклад: дії опікуна). Прикладом *правомірної* відсутності збігу суб'єкта правомірної поведінки і суб'єкта її правових наслідків може бути і передбачений ст. 356 Цивільного кодексу України договір на користь третьої особи. Відповідно до ст. 511 цього Кодексу, «зобов'язання не створює обов'язків для третьої особи», але у випадках, встановлених договором на користь третьої особи, зобов'язання «може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора». Такого роду договором встановлюється обов'язок боржника виконати певну дію (дії) на користь третьої особи. «Особа, яка укладає договір на користь третьої особи діє в інтересах останньої, але не за дорученням... тому особою, на користь якої укладається договір може бути і недієздатна особа» [2, с. 451].

Суб'єкт правопорушення і суб'єкт юридичної відповідальності: 1) *збігаються* (загальне правило для всіх галузей права); 2) *можуть не збігатись*: а) *правомірно* (зазначене допускається *правовим регулюванням*); б) *неправомірно* (зазначене не допускається *правовим регулюванням*).

Неприпустимість відсутності збігу суб'єкта правопорушення і суб'єкта юридичної відповідальності обумовлена загальногалузевим («загальноправовим») *принципом права*, який припускає «юридичну відповідальність» лише «за наявності вини», тобто тільки суб'єкт винного діяння має бути суб'єктом юридичної відповідальності (відповідальності за вчинене ним правопорушення). «За відсутності вини у діянні особи до неї не можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності» [3, с. 218]. На нашу думку, термінологічно неправильно визначати, як це іноді роблять у навчальній юридичній літературі, відповідний принцип як «принцип відповідальності за вину» [3, с. 218], оскільки наявність вини (за загальним правилом) є не *причиною*, а *необхідною умовою* юридичної відповідальності, у зв'язку із чим, намагаючись максимально коректно сформулювати цей принцип, його необхідно визначати саме як *принцип відповідальності за наявності вини*.

У силу зазначеного принципу, приміром, у чинному кримінальному праві України не допускається так зване *об'єктивне ставлення у провину* [4, с. 437], тобто не допускається кримінальна відповідальність за безвинне заподіяння шкоди (не допускається *відповідальність* за наслідки, які настали *без вини*). Історичні приклади *об'єктивного ставлення у провину*: а) за часів

Київської Русі, передбачений Руською Правдою (Троїцький I список, ст. 7), такий вид покарання як «потік і пограбування» припускав не тільки вигнання злочинця із общини, з конфіскацією його майна на користь общини, але й вигнання із общини його родини [5]; б) в колишньому СРСР, у період сталінізму, відповідно до Постанови ЦВК СРСР «Про доповнення Положення про злочини державні...» від 8 червня 1934 р. «у випадку втечі або перельоту за кордон військовослужбовця» підлягали позбавленню виборчих прав і засланню до віддалених районів Сибіру на 5 років «повнолітні члени родини зрадника» [6, с. 73-74].

Суб'єкт правопорушення і суб'єкт юридичної відповідальності можуть і *не збігатись*: а) *правомірно*; б) *неправомірно*.

Правомірно суб'єкт правопорушення і суб'єкт юридичної відповідальності можуть не збігатись у тих випадках, які безпосередньо визначені *правовим регулюванням* суспільних відносин. Так, наприклад, Цивільний кодекс України допускає відсутність збігу зазначених суб'єктів. Як виняток із загальногалузевого правила, *цивільно-правова відповідальність* може мати місце і *без наявності вини* (за законом, за договором). Приміром, *за законом* без наявності вини за шкоду заподіяну джерелом підвищеної небезпеки несе відповідальність його володілець (ст. 1187 Цивільного кодексу України). *За договором* відшкодовувати збиток, заподіяний однією з його сторін іншій, можуть і певні треті особи, приміром «страховик», «гарант», «поручитель». Право також передбачає і так звану *субститутивну відповідальність* – відповідальність за недбалість інших осіб. Наприклад, якщо службовець допустив під час і за місцем своєї роботи недбалість, то відповідальність за це несе роботодавець (за аналогічну поведінку службовця в неробочий час і/або не за місцем своєї роботи, яка не має зв'язку з його робочими обов'язками, роботодавець відповідальності не несе) [4, с. 662]. В усіх зазначених випадках йдеться виключно про *майнову відповідальність*.

Неправомірно (зазначене не допускається *правовим регулюванням*) суб'єкт правопорушення і суб'єкт юридичної відповідальності можуть не збігатись у тих випадках, які є неприпустимими з точки зору *принципу законності*, але на жаль, іноді мають місце у реальній життєдіяльності суспільства. Йдеться про випадки *неправомірного* притягнення до юридичної відповідальності осіб, непричетних до здійснення правопорушення (наприклад, у випадках, які охоплюються кримінально-правовим поняттям «злочини проти правосуддя»). Практиці правозастосування відомі випадки, коли *об'єктивно* не збігаються суб'єкт правопорушення і суб'єкт юридичної відповідальності внаслідок «самообмови (самозвинувачення)», «фабрикації юридичної справи», «судової помилки» тощо. Прикладом може бути історія «карлівського м'ясника», колишнього солдата внутрішніх військ, якого у 2005 році в Україні засуджено до довічного ув'язнення. За вбивства, скоєні ним, у колонії посиленого режиму відбули покарання (6 та 5 років) двоє безвинних, які «зізналися» під тиском у тому, чого не коїли [7].

З огляду на співвідношення суб'єкта об'єктивно протиправного діяння і суб'єкта правових наслідків такого діяння, залежно від характеру негативних наслідків відповідні суб'єкти також можуть правомірно збігатись або не збігатись. Прикладом правомірного збігу суб'єкта об'єктивно протиправного діяння і суб'єкта правових наслідків цього діяння може бути, передбачене Кримінальним кодексом України (Розділ XIV) застосування до неосудної людини, яка вчинила злочин примусових заходів медичного характеру, примусового лікування (не є заходами юридичної відповідальності). Юридичну відповідальність, як особливий негативний правовий наслідок об'єктивно протиправного діяння, правомірно завжди може нести не суб'єкт такого діяння, а виключно передбачений законом відповідний *інший суб'єкт права*. При цьому такою відповідальністю, з огляду на її види, може бути лише *майнова відповідальність*. Приміром, Цивільний кодекс України (ст. 1178) передбачає, що відповідальність за шкоду, заподіяну малолітніми (особами до 14 років) несуть їх батьки (усиновителі) або опікуни.

Узагальнюючи сказане необхідно зробити основний висновок: *аналіз співвідношення суб'єкта юридично значущої поведінки і суб'єкта її правових наслідків вказує, що ці суб'єкти можуть як збігатись, так і не збігатись – правомірно чи протиправно.*

УДК 340.111.5

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Слинько Д. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація Статтю присвячено дослідженню уявлень про юридичний процес. Здійснено аналіз юридичної літератури, присвяченої вивченню підходів до розуміння цієї категорії. Розглянуто ознаки юридичного процесу, надано їх характеристику. Визначено, що теорія юридичного процесу має бути підсумком упорядкованого системного узагальнення наукових уявлень вчених-правників щодо процесів і процедур, їх класифікацій за типами та видами стосовно загальних категорій та інститутів.

Ключові слова: соціальний процес; юридичний процес; процесуальна діяльність; юрисдикційна діяльність; правова процедура; правова форма; процесуальна форма; юридична техніка.

Аннотация Статья посвящена исследованию представлений о юридическом процессе. Осуществлен анализ юридической литературы, посвященной изучению подходов к пониманию данной категории. Рассмотрены признаки юридического процесса, проведена их характеристика. Определено, что теория юридического процесса должна быть итогом упорядоченного системного обобщения научных представлений ученых-юристов относительно процессов и процедур, их классификаций по типам и видам относительно общих категорий и институтов.

Ключевые слова: социальный процесс; юридический процесс, процессуальная деятельность; юрисдикционная деятельность; правовая процедура; правовая форма; процессуальная форма; юридическая техника.

Annotation This article is devoted to the study of the legal process representations. The analysis of legal literature devoted to the study of approaches to the understanding of this category. Are considered signs of the legal process, carried out their characteristics. It was determined that the theory of the legal process should be the result of an orderly system of generalization of scientific concepts of legal scholars regarding the processes and procedures, their classifications and types of species relatively common categories and institutions.

Key words: social process; legal process, procedural activity; jurisdictional activity; legal procedure; legal form; procedural form; legal technique.

На теперішній час існує досить значна кількість дефініцій такого правового явища, як «юридичний процес». Специфічний зміст цього наукового поняття

пов'язаний, насамперед, із суб'єктивним підходом кожного вченого, який досліджує проблему юридичного процесу [1, с. 113]. Так, К. Маркс запропонував дефініцію процесу – «процес є формою життя закону» [2, с. 108]. В. О. Рязановський,

© Слинько Д.В., 2016